

תקנת הפורים

רזיאל זקבך

ימי הפורים שונים משאר המועדות בכך שהם נחגגים בזמנים שונים במקומות שונים. לפיכך, מתבקש עיון בדרך קביעת התקנה והתפתחותה, אשר היא שיצרה את ההבדלים בין מקום למקום. אגב כך יתבארו לנו פרשיות סתומות במגילת אסתר.

ובשעת סעודה יספר לבני ביתו מגורל הנסים והנפלאות שעשה עמנו בוראנו יתברך,
וכל המרבה לספר הרי זה משוכח.

ילקוט מעם לתנו

מבוא

הבנת התהליך ההיסטורי המתואר במגילת אסתר נותנת, מעבר להבהרת פירוש הכתוב במגילה, הסבר לתקנה המיוחדת של ימי הפורים. ומתוך כך מתגלה משמעותו של נס זה.

בעיון בדברי מפרשי המגילה מוארות פנים נוספות לתקנה זו, ע"י הבנת התגבשות התקנה ככל שלב ושלב: בשנת הנס, בקיום משתה שמחה ויו"ט באופן עצמאי, בקביעת הפורים באיגרת מרדכי ובאיגרת הפורים השנית. מתוך תיאור קביעת הימים י"ד וט"ו כימי הפורים לפרזים ולמוקפים, ננסה להבין את העניינים הבאים - מהם הימים שהיה ראוי לכאורה לקובעם? אלו מחלוקות התעוררו במהלך גיבוש התקנה וגדריה, ע"פ שיטות שונות במפרשים? מדוע תיקנו את הפורים דווקא בימים אלו, ימי המנוחה? האם המוקפים שייכים באופן עצמי ליום ט"ו כפי שהפרזים שייכים באופן עצמי לי"ד, או שאין שייכות עצמית היסטורית בין המוקפים ליום ט"ו? ומהי חלקה של ארץ ישראל בנס זה?

הייחוד שבתקנת הפורים

לגבי קביעת ימים נפרדים לפרזים ולמוקפים כותב הרמב"ן, שהוא תמה מאד מדוע עשו את ישראל אגודות אגודות במצווה זו, לקבוע יום מיוחד לפרזים ויום מיוחד לכרכים¹.

¹ ב"יוסף לקח" פירש, שמרדכי רצה שלא תראה התורה כשתי תורות, זה עושה ב"ד וזה עושה בט"ו, כביכול כל אחד שמח רק בטובת עצמו ולא בטובת חברו. לכן, לא תיקן לבני שושן לדורות לט"ו ולפרזים לי"ד, אלא

ואע"ג שאין בזה משום לא תתגודדו, לפי שזה כשני בתי דינים בשתי עיירות², מ"מ לכתחילה למה חילקו אותם לשתי כתות?! ועוד, היכן מצאנו בתורה חלוקה כזאת, ואדרבה, התורה אמרה "תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם". וא"כ איך תיקנו רבנן כן, והרי כל תקנותיהם הם כעין דאורייתא³.

ההסבר הראשון ברמב"ן

בתירוץ הראשון מסביר הרמב"ן שקבעו ליום ט"ו את שושן והכרכים המוקפים שנקבעו עמה, בשל היותם מקומות נכבדים, לפי שנעשה הנס בשושן בי"ד ו"נוח" שלהם היה בט"ו, ושאר כל עיירות שהיה הנס שלהן בי"ג ו"נוח" שלהן בי"ד קבעוהו ביום שלהן שהתחילו, וכדרך שאירע להם כך קבעו אותו.

אך אין הוא מקבל תירוץ זה⁴, ואת הטעם לתקנה ייחודית זו ביאר מתוך עיון בכתובים⁵.

שלב א - שנת הנס

ויקהלו היהודים אשר בשושן גם ביום ארבעה עשר לחודש אדר ויהרגו בשושן שלוש מאות איש ובבזא לא שלחו ידם. ושאר היהודים אשר במדינות המלך אחשורוש נקהלו ועמוד על נפשם וזווח מאויביהם והרוג בשזאיהם חמישה ושלשים אלף ובבזא לא שלחו את ידם. ביום שלושה עשר לחודש אדר וזווח בארבעה עשר בו ועשה אותו יום משתה ושמחה. והיהודים אשר בשושן נקהלו בשלושה עשר בו ובארבעה עשר בו וזווח בחמישה עשר בו ועשה אותו יום משתה ושמחה.

אסתר ט טו-יז

הרמב"ן מבאר שפסוקים אלו מתארים את חג הפורים כפי שנחגג בשנת הנס בלבד⁶.

כל ישראל חייבים בשני הימים האלו בשווה, כאו"א לפי המקום בו הוא נמצא, באופן שאפי' בן שושן אם יימצא בעיר שעושים בה בי"ד יעשה עימם בי"ד, וכן הפורים אם יימצאו בשושן יעשו בט"ו.

² כדברי אב"י ביבמות יד ע"א

³ רמב"ן בחידושו לתחילת מסכת מגילה

⁴ לשון הרמב"ן: "ואין טעם זה מתוך בעיני, דלפ"ז היה ראוי לקבוע גם בשושן את יום י"ד, שגם בו עיקר הנס היה בי"ג, או לקבוע בו את יום י"ד וט"ו הואיל ונעשה בהם גס. וכשעיינתי בכתובים נתיישב לי העניין יפה".

⁵ הפסוקים לקמן, אסתר ט יט-כט, הם הכתובים מהם מדייק הרמב"ן.

⁶ בדברי חלק מהמפרשים המובאים לקמן - כבר בשלב זה קבלו היהודים אשר בשושן ושאר מקומות את קביעת יום זה לדורות, ויש מי שדייק זאת מהלשון - "ועשה אותה", ולא - "ועשו אותו".

שלב ב - תקנת הפרזים

על כן היהודים הפרזים הישבים בערי הפרזות עושים את יום ארבעה
עשר לחודש אדר שמוזה ומשתה ויום טוב ומשלוז מנות איש לרעהו.
אסתר ט יט

הסברי הראשונים

כאן הפסוק מביא נימוק: "על כן..." ומוזכרים בו רק הפרזים. ואכן המפרשים התקשו
מה בא הכתוב לנמק, וכן מדוע אין אנשי שושן או המוקפים מוזכרים. ונאמרו בזה שלושה
פירושים יסודיים:

- א. שיטת הרמב"ן - רק הפרזים נהגו את הפורים בשנה שאחרי הנס ורק הם עשו משתה
ושמחה ויו"ט, והכתוב רק מבאר מדוע רק הם נהגו כך.
- ב. שיטת הר"ן - הפרזים והמוקפים כאחד נהגו שמחה משתה ויו"ט, והכתוב מנמק,
מדוע חלקו את תקנת ימי הפורים לימים נפרדים לפרזים ולמוקפים.
- ג. שיטה נוספת במפרשים - הפרזים והמוקפים עשו ימי משתה ושמחה, והכתוב
מסביר שהוסיפו הפרזים לנהוג ג"כ יו"ט, לפי שראו שאף בני שושן נהגו יום משתה
ושמחה.

א. שיטת הרמב"ן

רק הפרזים נהגו שמחה ומשתה ויו"ט, אך לא המוקפים. אנשי המוקפים אינם מוזכרים
בשלב זה כלל, משום שרק אנשי הפרזים, שהיו בסכנה גדולה ביותר⁷, הם שעמדו
מעצמם והחלו לנהוג לעשות את יום י"ד יום שמחה ומשתה ויו"ט.
בטעם הדבר, שרק הפרזים קיבלו מעצמם את התקנה, מובאים כמה הסברים:

1. חסרון הגנת החומה

תחושת הסכנה ושמחת ההצלה התעצמה בפרזים הגלויים והכלתי מוגנים, שם לא
היתה חומה מוקפת סביב והיו שרויים בסכנה גדולה - שמא יבואו עליהם האויבים מערים
אחרות ויתחברו עם האויבים שבעירם⁸, או שמא ייקהלו עליהם אויביהם לנקום בהם ביום
שלאחר המלחמה⁹.

⁷ ב"ערוך השולחן" (או"ח סי' תרפח) כתב: "אדרכה, מוקפין היו יותר בסכנה לכן לא נחו עד ט"ו". אך
נלע"ד, שאף לרמב"ן בשנת הנס נחו המוקפים והפרזים יחדיו ביי"ד, ורק בשושן נחו בט"ו - בעקבות בקשתה
של אסתר מאחשוורוש, כמפורש במגילת אסתר. אלא שהפרזים, שהיו בסכנה גדולה יותר, הכירו בנס
ראשונים וקבלו על עצמם את הפורים, ולכן תקנו להם מרכזי ואסתר יום קודם ומיוחד לעצמם.

⁸ ילקוט מעם לועז

⁹ ה"ר אלישע גאליקו

2. ריבוי האויבים בערי הפרזות

אויבי הפרזים היו מרובים, ואי-אפשר היה לנצחם (שכן בערי הפרזות נהרגו שבעים וחמישה אלף, משמע שהיו האויבים מרובים). אויבים אלו היו מביתו של עמלק, ורצו למחות את כל אשר בשם ישראל יכונה ולנקום על מה שעשו להמן ולבניו¹⁰. מה שאין כן אויבי המוקפים, שהיו מועטים, שלא גרו בסביבתם הרבה מזרע עמלק.

3. חסרון הגנת המלך והשרים לפרזים

בערי הפרזות נלחמו היהודים באויביהם בלא עזרת השרים וחיל המלך, וביקשו האויבים לקיים את איגרת המן¹¹. ולכן במוקפים, אשר נעזרו ע"י השרים וחיל המלך נאמר: "איש לא עמד בפניהם" ולא נאמר עליהם: "ועמוד על נפשם", כפי שנאמר על הפרזים¹².

4. התמדת הנס לפרזים

ליהודים הפרזים נעשה בכל יום נס כאותו הנס שנעשה בימי המן, לפי שהם אינם יושבים בערי מבצר ועם כל זה יושבים לבטח. על כן מוטל עליהם חוב אמיתי לעשות לכל הפחות זכר וזיכרון לנס שנעשה בימי מרדכי ואסתר¹³.

5. ההבדל בין מצבם הרוחני של אנשי המוקפים לאנשי הפרזים

בערים המוקפות ישבו ע"פ רוב יהודים עשירים אשר להם תעשייה, מרכול וענפי מסחר שונים. הם התרכזו בעיירות הגדולות ומוקפות החומה. כתוצאה מכך, בעיר הגדולה היו מצויים טיפוסים שונים של אנשים והנהגות שונות. לעומת זאת, בערי הפרזות - רוב האנשים היו תמימים ופשוטים המדקדקים בקלות כבחמורות. ולכן, כאשר נשמעה הגזירה ליהודים היושבים בערי הפרזות, לא תלו זאת בשום סיבה טבעית והאמינו בכל לב כי מן השמים הוא לייסרם על עוונם ושבו אל ה' בכל לבם. וכאשר נשמע הנס לא חקרו ולא התפלספו, אלא האמינו כי ריחם עליהם ה' ברוב חסדו בשובם אליו, ומיד, בלא להמתין לזירוז מרדכי, עשו אותו יו"ט להודות לה'.

לעומתם, יושבי המוקפים סרבו לקבל עליהם יו"ט לזיכרון הנס. הם התפלספו והקטינו את משמעות הגזירה באומרם שהיא לא היתה כאמת, כפי שצעק מרדכי, "ומי יודע, אולי רק על היהודים הפרזים יצאה הדת להשמדם ולא עליהם העשירים המצויים בבתי גדולי השרים ומקושרים בידידות עימהם?". ועוד חשבו שגם אם האמת כדבריו, יהיו ידידים רבים מבין העמים שיסכימו להחביא אותם בביתם עד עבור זעם. בנוסף לכך, אף לאחר הנס הקטינו המוקפים את ערכו של הנס והליטו אותו בטבע באומרם, שאהבת אסתר הביאה לכל זה¹⁴.

¹⁰ ילקוט מעם לועז בשם התרגום ויד המלך. יש להדגיש, שהאויבים המרובים היו בכל "מדינות המלך" חוץ משושן, ואין כאן בהכרח חלוקה ברמת הסכנה בין המוקפים לפרזים אלא בין שושן לשאר המדינות.

¹¹ שם בשם התוה"מ, וכ"כ המפרשים

¹² ילקוט מעם לועז, וכ"כ המפרשים

¹³ ביאור הר"ש אוזידא, עמ' רפט

¹⁴ פדות יעקב

6. האגרות הראשונות לא הובאו לידיעת אנשי המוקפים

המן שלח ספרים לשרי המדינות חתומים בחותם המלך באופן שלא ידע איש מה היה כתוב בהם, והיה כתוב עליהם מלמעלה שלא יפתחו אותם עד שיבוא יום י"ג באדר. בנוסף לספרים, שלח המן עוד אגרות פתוחות - "פתשגן הכתב" - תמצית הספרים החתומים, שתפקידן היה לפרסם ב"גלוי לכל העמים", שיהיו עתידים ליום י"ג למלחמה, שבאותו יום יפתחו את הספרים ויידעו עם מי ילחמו.

אסתר בקשה להשיב את הספרים החתומים שהיתה כתובה בהם מחשבת המן המפורטת, מפני שהשרים לא ידעו עדיין מה היה כתוב בהם, במחשבה, שע"י כך לא יהיה בזה בזיון למלך.

המלך לא הסכים לכך, אולם יעץ להבטיח את שלום היהודים, על אף שיישאו הספרים ביד השרים ע"י האגרות האחרונות, שכתב בהם בכיארור - שהיהודים יהיו עתידים להנקם מאויביהם, וכן ע"י תליית המן ונתנית בתו לאסתר.

מחשבתו של המלך היתה, שע"י כך, ממילא יידעו השרים כי האגרות הראשונות נכתבו נגד רצונו, וכוודאי, גם כאשר יפתחו את הספרים החתומים יסתירו אותם השרים מפני האיגרת האחרונה, כיוון שהם יחששו שמא היא גורלם כגורלו של המן. ועל כן השרים ישתדלו לעזור ליהודים, ואילו המון העם לא יידעו כלל מה היה כתוב באגרות הראשונות, כיוון שהשרים יסתירו אותם, ולכן אין שום חשש וסכנה ליהודים. ואכן, כשהגיע י"ג באדר, נקהלו היהודים בעריהם, שהם הערים הגדולות הבצורות בכל מדינות המלך אחשוורוש, ושם נמצאו השרים והסגנים וחיל צבא המלך, והם היו להם למגן בעדם עד כדי כך שצורריהם נתייראו לעמוד כנגדם - "ואיש לא עמד בפניהם", ולא נצרכו לעמוד על נפשם ולהלחם.

אולם "שאר היהודים אשר במדינות המלך אחשוורוש" בערי הפרוות הקטנים והכפרים "נקהלו ועמוד על נפשם" - שם לא היו שרים וחיל המלך שיעזרו להם, ושם הרימו אויביהם יד להלחם בהם.

לכן, בשנה הראשונה רק היהודים הפרזים, שהיו בסכנה, כיוון שפרצו בהם אויביהם להלחם בהם וחיל המלך לא היה שם, קבעו ימי משתה ושמחה. ואילו המוקפים לא קיבלו עליהם את ימי הפורים לפי שלא ידעו את תוקפו של הנס, לפי שלא נתפרסמו הספרים החתומים שנשלחו בידי המן להשמיד את היהודים, ולא נודע להם כלל כי היתה רשות לאויביהם להרוג בהם¹⁵.

7. פשטות ההכרעה לגבי קביעת הפורים לפרזים

לפרזים היה פחות מקום להסתפק, האם לחגוג את יום י"ג שהוא יום הנס, או את יום י"ד שהוא יום המנוחה, כיוון שיש ביום י"ד גם את הצד של היותו יום נס, שכן בו נעשה הנס לבני שושן, וגם את הצד של היותו יום מנוחה לבני הפרזים. לעומתם, למוקפים היה קשה להכריע בשאלה, באיזה יום לחגוג את הנס¹⁶.

¹⁵ מלבי"ם ע"פ פירוש האלשיך

¹⁶ ה"ר אלישע גאליקו בפרושו על מגילת אסתר. ונלענ"ד, שמפירושו עולה חילוק בין שושן לשאר העולם, ולא בין פרזים למוקפים. לפי שאף על המוקפים היה לקבוע את יום י"ד מאותה סיבה שקבעוהו הפרזים. אך ע"פ ההסבר הנוסף שכתב, שקיימת הבחנה שם ברמת החשש מנקמת האוייב בימי המנוחה, אפשר ג"כ להסביר את ההבדל בין הפרזים למוקפים.

ב. שיטת הרין

גם היושבים בעיירות המוקפות חומה עשו בשנים הבאות משתה ויו"ט, שהרי לא היה עליהם לבטוח בחוזק חומתם שכן אויביהם היו כתוכם עימהם¹⁷. ומה שאמר הכתוב: "על כן היהודים הפרזים וכו' עושים וכו'" אין כוונתו שהפרזים עשו ולא המוקפים, אלא בא הכתוב לתת טעם למה חלקו מרדכי ובית דינו בין הפרזים למוקפים¹⁸ - שכן היהודים היושבים בערי הפרזות והיהודים היושבים בשושן נחו בימים שונים, ועשו כל אחד ביום מנוחתו משתה ושמחה. לכן כשקבעו עליהם יו"ט לדורות, קבעוהו לכל מקום לאותו יום שנחו בו, והשוו את כל הערים המוקפות חומה לשושן שגם היא היתה מוקפת חומה מפני שבה היה עיקר הנס.

כלומר, המוקפים עושים את ט"ו כנספחים לשושן, בלא קשר עצמי ומהותי ליום זה דווקא, ועיקר חלוקת המצווה לשני ימים, לפרזים ולמוקפים, נובעת מדמיון המוקפים לשושן¹⁹.

כשיטת הרין, כתבו המפרשים כמה טעמים לסיפוחם של המוקפים לשושן:

1. היו צריכים לקבוע ביטוי מיוחד לנס הגדול שהיה בשושן כשקבעו עליהם יו"ט לדורות, קבעוהו לכל אחד ביום שנת בו, אך רצו לעשות זכר מיוחד בכל העולם לנס הגדול שנעשה בשושן, שאף לאחר הרגו באויביהם יומיים - היתה להם מנוחה ביום ט"ו ולא נקמו בהם האויבים²⁰, ולא עוד אלא ששם היו גדולי העמלקים ושריהם²¹, ולכן תיקנו - שכל עיר, המוקפת חומה כשושן, יקראו בה בט"ו.

2. היו צריכים לקבוע ביטוי נצחי ומשמעותי לנס שהיה בשושן הוצרכו לתקן, שכל כרך המוקף חומה מימות יהושע בן נון יהיה ג"כ כמו שושן ע"מ לקבוע זכר נצחי לנס, וכך לא יתבטל הזיכרון לנס שושן עם חורבנה של העיר שושן. כמו כן, אין די בכך שתהיה התקנה בשושן בלבד, כיוון שאין חשיבות לעיר אחת²², ולכן צרפו אליה את המוקפים לפי שהם מקומות נכבדים²³.

ג. שיטה נוספת במפרשים

יתכן, שבערי הפרזים, שם היתה הסכנה גדולה יותר מאשר בשושן, הוסיפו לעשות יו"ט להורות על רוב שמחתם, ואילו בשושן עשו ימי משתה ושמחה אך לא עשו יו"ט²⁴,

¹⁷ ב"ליקוטי יהודה" (בפירושו למגילת אסתר עמ' פה) כתב לתרץ קושיית הרין דרך המשלת פרוזים ומוקפים לאדם במצבים רוחניים שונים. ע"ש. וכן בספרו ליקוטי יהודה עמ' 10. פירושים נוספים על דרך זו כתבו הרמ"א ב"מחיר יין", ור' צדוק הכהן מלובלין ב"רסיסי לילה" עמ' 139-138.

¹⁸ וכ"כ הר"ר יו"ט צהלון, לקח טוב עו ע"ב

¹⁹ קרבן העדה על הירושלמי בתחילת מסכת מגילה

²⁰ תורה תמימה אסתר שם

²¹ רלב"ג בפירושו למגילת אסתר

²² מהר"ל בפירושו ע"פ הפשט - אור חדש (עמ' רט-רי), ועיי"ש בשאר פירושו

²³ ע"פ הפ"י הראשון שדחה הרמב"ן

²⁴ ילקוט מעם לועז, וכ"כ ב"דנא פשרא" לר' אליהו הכהן מאזמיר (עמ' קמה), וכ"כ ב"מנות הלוי" בשם הר"ר יוסף גאקון (עמ' רח). אלא ששם חילק בין פרוזים למוקפים ולא בין שושן לשאר העיירות. ולפירושו, כשראו

כיוון שבשושן הרגישו היהודים יותר בטוחים - בהיותם קרובים למלכות, במחשבה שלא יוכלו האויבים לעמוד כנגדם. לעומתם, בערים הרחוקות - לא התייראו הגויים ממדרכי כפי שהתייראו ממנו בשושן²⁵ (זאת היא הסיבה שעל אותם המקומות, שהיו בסכנה גדולה יותר מאשר בשושן נאמר: "ועמוד על נפשם", מה שלא נאמר כן בבני שושן²⁶).

לפי²⁷, לא מחמת חשיבותה של שושן חלקו בין פרוזים למוקפים, אלא לפי שרצו לעשות שני ימים לפורים, כדרך שהיה בשנת הנס, היו צריכים לחלק בין שושן לשאר עיירות²⁷. לכן קבעו את המוקפים לט"ו, כדי לתת ביטוי נצחי ומשמעותי לכל אחד משני הימים. עוד ייתכן, שהחלוקה בין שושן לשאר עיירות נעשתה מפני כבודה של א"י, כמבואר לקמן בשיטת הב"י.

נמצא, שלרמב"ן - עיקר הנס היה בפרוים הבלתי מוגנים בחומה. לר"ן - אדרבה, עיקר הנס היה בשושן. ולפי הפירוש הנוסף - עיקר הנס היה בכל שאר הערים חוץ משושן.

הוכחת הרמב"ן ודחיית ההוכחה ע"י הר"ן

ביסוד החלוקה העקרונית בין פרוזים למוקפים מובא בגמ': "מאי פרוזים ומאי מוקפים דכתיבי גבי מקרא מגילה משום דהני מיגלו והני לא מיגלו... או דילמא משום דהני מיגנו והני לא מיגנו"²⁸. ונפקא מינא לעניין טבריה שמוגנת ע"י חומה וים אך מגולה מצד הים.

ומדייק מכאן הרמב"ן - שטעם התקנה הוא משום הצלה, שכן היתה למוקפים הצלה בכך שהיו מוסתרים ומוגנים בחומתם.

אולם הר"ן דחה הוכחה זו והסביר, שכשהגמ' התלבטה האם הטעם הוא "משום דמיגניא או דמיכסיא", הסיבה היא מכיוון שבאו לדמות לשושן את כל העיירות הדומות אליה, מפני שבה היה עיקר הנס, והסתפקה הגמ' מהו עיקר החילוק בין המוקפות כשושן לשאינן מוקפות. כלומר, האם דומות המוקפות לשושן מצד היותן מוגנות או מוסתרות.

הפרוים שבני המדינות, שהיו בערים בצורות חומה, עושים אותו ימי משתה ושמחה, קבעוהו גם הם למשתה ושמחה, והוסיפו לעשותו יו"ט ומשלוח מנות.

²⁵ ילקוט מעם לועז בשם מאמר מרדכי, וכ"כ ב"לקח טוב"

²⁶ ה"ר יו"ט צהלון בספרו לקח טוב (עח ע"א) מסביר, שבזה מתורצת קושיא עצומה - מדוע הפרוים נהגו להיות עושים את יום י"ד משתה ושמחה, ומדוע מרדכי ואנשי כנה"ג תקנו כן לדורות, הלא כיוון שיום י"ד עדיין היה יום תוכחה וצער לבני שושן, היה ראוי לכל ישראל לשמוח ביום ט"ו שהיא שמחה כוללת? וכתב, שלזה כיוון הכתוב, שבשושן לא היו יראים אפי' ביום י"ג מפני שהם ראו פני המלך וראו מה נעשה בהמן על ששלח יד ביהודים, ואין ספק שבי"ד ניתנו אויביהם לפניהם עורף ולא קמה עוד רוח בהם, אלא שאסתר שאלה מאת המלך שיתן לה מתנת חנינם בי"ד יום נקם להרוג בשונאייהם. והיו ששים ושמחים לעשות רצון קוניהם ולהרוג בשונאייהם. על כן היהודים הפרוים עושים את יום י"ד שלא היה יום צרה אפי' לבני שושן.

²⁷ ע"פ שיטה זו (האומרת שדבר פשוט הוא שצריך לחגוג יומיים, והחלוקה היא רק מי יחגוג, ומתי) מובן, מדוע אין חוגגים את כל ימי הפורים רק בט"ו כמו פסח, סוכות, ט"ו באב וט"ו בשבט, שנקבעו לט"ו מפני שבזמן זה הלבנה במלואה וישראל נמשלו ללבנה. וא"כ, היה ראוי לעשות את כל ימי הפורים - רק בט"ו! אמנם לשיטה זו, שפשוט לה הדבר שצריך לחגוג יומיים - ברור למה פורים נחגג גם בי"ד (יוסף לקח לר' אליעזר אשכנזי, וכ"כ בילקוט מעם לועז).

²⁸ מגילה ה ע"ב

גדרי איסור עשיית מלאכה בפורים

בשלב זה של קביעת הימים כימי משתה ושמחה מופיע בפסוקים הביטוי - "יום טוב", המוסבר בגמ' כאיסור עשיית מלאכה:

תני רב יוסף: שמחה ומשתה ויום טוב. שמחה - מלמד שאסורין בהספד. משתה - מלמד שאסורין בתענית. וי"ט - מלמד שאסורין בעשיית מלאכה.²⁹

מגילה ה"ב

הגמ' מבררת את גדרי איסור עשיית מלאכה בפורים. ומובאות שתי דעות לגבי תוקפו של איסור עשיית מלאכה בפורים הלכה למעשה:

ע"פ ההסבר הראשון - איסור עשיית מלאכה שייך רק לאנשי הפרזים ב"ד ולאנשי המוקפים בט"ו ואין לאסור את של זה בזה.

ע"פ רבה בריה דרבא³⁰ - איסור עשיית מלאכה לא התקבל לדורות, דלבסוף כתיב "ימי משתה ושמחה", ואילו "יו"ט" לא כתיב. ואעפ"כ במקום שנהגו איסור אין להקל אלא בדברים של שמחה כנטיעה של שמחה - "לפי שפורים יום של שמחה הוא מותר לנטוע נטיעה של שמחה"³¹.

נמצא שהמחלוקת האם קיים איסור עשיית מלאכה בפורים, נובעת מהמחלוקת לגבי אופן התפתחות התקנה - האם קבלת היו"ט נשארה לדורות או שנתבטלה ונותרה רק כמנהג במקומות מסוימים.

ביטול תקנת יו"ט, ותיקון מצות מתנות לאביונים

למסקנה³² - חכמים ביטלו את היו"ט וגזרו לתת מתנות לאביונים. לגבי הקשר בין שתי התקנות, אם בכלל קיים קשר כזה, נאמרו כמה דעות במפרשים:

1. עושי היו"ט ומתקני המתנות לאביונים נחלקו עקרונית

היתה מחלוקת בין מתקני היו"ט, לבין מתקני המתנות לאביונים במקומו. אפשר להסביר מחלוקת זו, ולתלות אותה במחלוקת נוספות: מהו החטא בגללו נתחייבו כליה באותו הדור, האם נתכפר להם או שנושעו דרך חנינה, האם תקופתם היתה אתחלתא דגאולה, והאם עיקר הנס היה בקבלת התורה מרצון או בהצלת הגופים.³³

²⁹ וכן אמר ר"נ בריה דרב שמואל בר נחמן בירושלמי.

³⁰ וכן הוא בירושלמי בדעת ר' חנינא בשם רבנן.

³¹ רש"י מגילה ה"ב ע"א

³² כן פסק בשו"ע (או"ח סי' תרצו), שפורים מותר בעשיית מלאכה, ובמקום שנהגו שלא לעשות אין עושים. ובשם הכל-בו מובא, שעכשיו נהגו בכל מקום שלא לעשות. וכתב הרמ"א שם, שמותרים בכל מלאכת מצווה, ולצורך הפורים מותרים אפי' במלאכות גמורות. ובמ"ב הביא, שמותר לעשות מלאכה ע"י גוי, ומותר לכתוב דבר שאין צריך עיון גדול, וכן התיר לעסוק בסחורה, ששמחה היא לו.

³³ "מגילת סתרים" ט"ט, עי"ש

2. קבלת הפורים כיוט בוטלה בגלל חידוש קבלת התורה
 ישראל קבלו את כל התורה - "הדר קבלוה בימי אחשוורוש" - מאהבת הנס³⁴, ולפי
 שהרגישו שקבלה זו היתה לרצון לפניו ית"ש, לכן מיאנו לקבל עליהם יו"ט שיהיה חוב
 והכרח, רק שיתנדבו בכל שנה בזכירת הנס ומתוך אהבה יפנו עצמם מכל טרדתם לעסוק
 בשמחת היום³⁵.

3. הוסיפו מתנות לאביונים בגלל חידוש קבלת התורה³⁶
 לאחר קבלת התורה מחדש הוסיפו "מתנות לאביונים" - להורות אהבת ישראל, לפי
 שעיקר קבלתה תלויה באהבת ישראל, וזה כלל גדול בתורה, כיוון שבשעת קבלת התורה
 היו כאיש אחד בלב אחד³⁷.

4. הופעת התקנה הכללית הצריכה לבטל את היוט
 עם הרחבת התקנה מהפרזים לכל ישראל נוצר צורך לבטל את איסור עשיית המלאכה
 משום כל תוסף³⁸. ובמקום יו"ט תיקנו מתנות לאביונים, לפי שתקנה זו עושה את ימי
 הפורים כימי מועד, לחמול דלים ולקרבם, ויש בזה הזכרת הנס - כי חמל השי"ת על עניי
 עמו³⁹.

5. הופעת התקנה הכללית הצריכה לתקן מתנות לאביונים
 לאחר שמרדכי תיקן לעשות זכר נצחי לנס זה בכל שנה ושנה בין כל קהל ישראל איש
 כל יעד, וכלל בתקנתו גם את המוקפים שלא קבלו זאת מעצמם בתחילה, הוסיף לתקן
 "מתנות לאביונים" - לזכור את אשר נתאחדו העשירים והרוזנים עם העניים והדלים ונהיו
 לעם אחד. וכך יהיה לדורות, העשיר יחשוב עצמו לחסר בלתי השלמת רעהו ובוה יבוא
 לעשות כל הטוב לעמם⁴⁰.

6. קביעת התקנה הצריכה לתקן מתנות לאביונים
 בשנה הראשונה עשו מעצמם ביום י"ד משתה שמחה ויו"ט ומשלוח מנות, אך לא
 נתנו מעצמם מתנות לאביונים, מפני שהיצר הרע של ממון קשה מאוד. ורק כשנעשה
 הדבר לחיוב מכוח כתיבת מרדכי, שגזר הוא ובית דינו שינהגו בכל שנה ג' מצות אלו,
 קיבלו עליהם גם את מצוות מתנות לאביונים⁴¹.

³⁴ שבת פח ע"א ופרש"י שם

³⁵ שפתי צדק לר' פנחס מנחם אלעזר עמ' סו

³⁶ וכ"כ החיד"א בנחל אשכול

³⁷ חסד לאברהם (מועדים) לר' אברהם ישכר בער הכהן עמ' 136

³⁸ מנות הלוי, ילקוט מעם לועז, מלבי"ם

³⁹ מנות הלוי

⁴⁰ פדות יעקב לר' יעקב טאוושונסקי

⁴¹ קרן ישועה לה"ר יוסף חיים עמ' 47

7. ביטול היו"ט הצריך לתקן מתנות לאביונים

על יו"ט נאמר: "ושלחו מנות לאין נכון לו"⁴² - לעני, שאין מזומן לו מאכלו⁴³. נמצא, שבשביל יו"ט צריך לשלוח מתנות לאביונים. לכן, כל עוד היה נוהג היו"ט, היו שולחים מתנות לאביונים ולא היה צריך לתקן זאת כתקנה נפרדת. אבל משלא קבלו עליהם את ימי הפורים ליו"ט, היו צריכים לתקן מתנות לאביונים כתקנה נפרדת⁴⁴.

8. ביטול תקנת יו"ט אפשר את תקנת מתנות לאביונים

בתחילה כשרצו לקבל את פורים ליו"ט לא תיקנו מתנות לאביונים, מפני שאי אפשר לתת ביו"ט מתנות לאביונים. ואפי' לא ייתנו מעות - אין גבאי צדקה יכולים לגבות ביו"ט אלא בצנעא. אבל לבסוף, כשביטלו חכמים את היו"ט, תיקנו להם מתנות לאביונים⁴⁵.

מקור חיוב המוקפים בטו

בגמ'⁴⁶ נאמר שמקור חיוב המוקפים בטו צריך בירור⁴⁷, שהרי היה מקום לומר שפרזים ביי"ד ומוקפים כלל וכלל לא! ובסופו של דבר קביעת המוקפים בטו היא מסברא בלבד כשושן, ורק מכיוון דלא רמז לך הכתוב זמן המוקפים ומצאנו שבשושן עשו בטו מסתבר לומר - שאותו היום שייך למוקפים⁴⁸.

ונראה, שכתוצאה מאופן התפתחות התקנה היה מקום להו"א שמוקפים כלל וכלל לא, כפי שהיה בתחילה לפי הרמב"ן, הסובר שרק הפרזים קבלו זאת על עצמם⁴⁹. וייתכן שזוהי הסיבה שזמנם של הפרזים מפורש בפסוקים, וזמנם של המוקפים צריך לימוד ודקדוק⁵⁰.

⁴² נחמיה ח

⁴³ רש"י שם

⁴⁴ גשמי ברכה לר' ברוך הלוי עפשטיין עמ' יז

⁴⁵ טעמא דקרא, הובא ב"פולפולתא חריפתא" עמ' רלז.

⁴⁶ מגילה ב ע"ב

⁴⁷ ומה שנאמר במגילה לחגוג גם את טו - ייתכן שדווקא בשושן יש לנהוג כן, כדרך שנחו בו בשעת הנס. ודוחה הגמ' אפשרות זו: "ולאו ישראל ניהו ועוד מהודו ועד כוש כתיב?!" כלומר, שהתקנה נשלחה לכל היהודים אשר בכל מדינות המלך אחשוורוש הקרובים והרחוקים, ומדכתיב: "להיות עושים את יום י"ד לחדש אדר ואת יום טו בו בכל שנה ושנה" משמע, דהני ביי"ד והני בטו, ולא ייתכן שמוקפין ביי"ד ובטו דאתא "את" ופסיק. ומ"בזמניהם" לומדים, שזמנו של זה לא כזמנו של זה, ולא ייתכן שמוקפין קורין ביי"ד או בטו כרצונם.

⁴⁸ רש"י שם

⁴⁹ כ"כ בפני יהושע, מגילה ב ע"ב, וכ"כ בפרות יעקב, עמ' עו. ועי' בשפת אמת על הש"ס שהקשה על כך.

⁵⁰ וכ"כ הר"ש אוזיידא בכיאוורו (עמ' רפט), שביאר את ההו"א ואת הצורך בדקדוקים לגבי קביעת יום טו בכך, שנס שמירת היהודים הפרזים וחובתם לקבוע יום לזכר הצלתם גדולים יותר.

שלב ג - האיגרת הראשונה של מרדכי

ויכתב מרדכי את הדברים האלה וישלח ספרים אל כל היהודים אשר בכל מדינות המלך אזשורוש הקרובים והרזוקים. לקים עליהם להיות עושים את יום ארבעה עשר לחודש אדר ואת יום חמישה עשר בו בכל שנה ושלשה. כימים אשר נזו בהם היהודים והודיש אשר נהפך להם מיגון לשמוחה ומאכל ליום טוב לעשות אותם ימי משתה ושמוחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומנות לאביונים.

אסתר ט כ-כב

הצורך במכתבו של מרדכי

מספר טעמים נאמרו בצורך שראה מרדכי לשלוח ספרים אל כל היהודים:

1. מרדכי מתקן תקנה למוקפים כיוון שלא קבלו מעצמם פירש הרמב"ן:

אחר זמן, לאחר שהאיר הקב"ה עיניהם ומצאו סמך מן התורה,⁵¹ עמד מרדכי ובית דינו וראו דבריהם של פרוים שראוי הגם לעשות לו זכר לדורות⁵² וקבעו אותו על כל ישראל, שכולו היו בספק. וראוי להקדים פרוים למוקפים מפני שהיה ניסם גדול, ושהם התחילו במצוה תחילה לעשות להם לברם יו"ט ולפיכך קבעו יו"ט של פרוים ביומן, ושיהא מיוחד להם ושל מוקפים קבעו ביום נח של שושן.

"זקבל היהודים את אשר החלו לעשות ואת אשר כתב מרדכי עליהם" - קבלו היהודים את מה שהחלו הפרוים לעשות מעצמם כפי שצויה מרדכי לכולם לעשות כן, ולא יאמרו הרחוקים משושן ומאי לא היה המן וסיעתו באים עליהם, כי הגזירה היתה על כולם - "כי המן בן המרתא האנגי צורר כל היהודים חשב על היהודים לאברם וכו'".

⁵¹ הר"ן חולק על הרמב"ן מדלא הוזכר דבר זה, שהיו צריכים סמך מן התורה לעניין קביעת יו"ט אלא לעניין כתיבת המגילה, כמבאר בשלב ד.

⁵² במגילה יד ע"א, על הא דתניא - שהנביאים "לא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה, מאי דרוש? א"ר חייא בר אבין א"ר יהושע בן קרחה: ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממתה לחיים לא כל שכן?!"

ומבאר הנצי"ב (העמק שאלה וישלח כו א) שהקל וחומר הוא כך - ומה מעבדות לחרות אמרינן שירה באותה שעה, ק"ו שבשעה של יציאה ממוות לחיים - יש לומר שירה באותה שעה. ומה שנאמר ע"פ רוח הקודש לקרוא את המגילה - היינו באותה שנה, ונתחדש ע"י נביאים שביניהם מק"ו - לקרוא בכל ישראל, אבל לדורות אינו אלא מדרבנן. ומכל מקום, אין זה נחשב שהוסיפו מצות עשה, כיוון שיש למצוה זו כבר עיקר מהתורה. אך לחת"ס (יו"ד סי' רלג) - קביעת יום מועד על הנס לעולם מהתורה, ק"ו מיציאת מצרים. ונלע"ד, שמגילת תענית פרק יג משמע כחת"ס, עיי"ש.

נמצא, שבשלב זה מרדכי הרחיב את התקנה, שלא תהיה רק על הפרזים שקיבלוה מעצמם, אלא גם על המוקפים שלא קבלוה מעצמם ולא היו מודעים לסכנה. רק לאחר שכתב מרדכי אליהם את כל הדברים באריכות ותיאר לפנייהם את המצב כאשר ידע, וסיפר להם שהאגרות הראשונות לא נתבטלו, ושגם הם היו באותה סכנה⁵³, רק אז נפקחו עיניהם לראות כי גם עליהם לחוג את זיכרון יום הנס⁵⁴. וידעו ע"פ מכתב מרדכי, שדווקא יום מנוחתם הוכרע להיות יום זיכרון הנס⁵⁵. ועוד חידש מרדכי במכתבו, שאין ביום זה איסור עשיית מלאכה, כמובא לעיל.

2. מרדכי מבאר למוקפים מדוע דינם כבני שושן בני הכרכים לא ידעו מפני מה עליהם לקרוא בט"ו, והלא הם נחו ב"ד? ! על כן כתב להם מרדכי, שבני שושן נחו בט"ו ועליהם לנהוג כמותם⁵⁶.

3. איגרת מרדכי נועדה להוסיף על מצוות היום כל היהודים קבלו משתה ושמחה, ומרדכי שלח עליהם לקבל משלוח מנות ומתנות לאביונים⁵⁷.

פורים וכבודה של ארץ ישראל⁵⁸

בתחילת מסכת מגילה⁵⁹ מבואר, שלדעת ר' יהושע בן קרחה כרכים הקוראים בט"ו הם הערים המוקפות חומה מימות אחשוורוש, אך לתנא של המשנה, וכן להלכה, כרכים הקוראים בט"ו הם הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון. יש להבין מדוע הגדרת ה"מוקפים" נקבעה לפי הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, ולא הבחינו בין הערים הפרוזות והמוקפות שכימי אחשוורוש? ! ומבואר הדבר בירושלמי:

אמר ר' סימון בשם ר"י בן לוי חלקו כבוד לא"י שהיתה חריכה באותן הימים, ותלו אותה מימות יהושע בן נון ויקראו הבל בחמישה עשר.

ירושלמי מגילה פרק א הלכה א

⁵³ מלבי"ם

⁵⁴ פדות יעקב

⁵⁵ ה"ר אלישע גאליק

⁵⁶ מנות הלוי עמ' רח-רט

⁵⁷ מנות הלוי בשם ה"ר יהודה בן שושן

⁵⁸ עין ב"מבחר אמרים" חלק ה עמ' 84-85 בשם הר' מרדכי אביאל

⁵⁹ מגילה ב ע"ב

הסבר ירושלמי זה מבואר לפי השיטות השונות המובאות לעיל:

1. לפירוש הרמב"ן - שני שלבים בדבר

בתחילה היתה ההבחנה בין הפרזים למוקפים מתקופת אחשוורוש. בשלב שני העבירו את ההבחנה לתקופת יהושע בן נון - לכבודה של א"י, לפי שעיקר הנס היה לבני א"י⁶⁰, מפני שלדעת הרמב"ן בזמן הנס כבר נפקדו ישראל ועלו רובם לארץ כרשיון כורש ונתיישבו בעריהם, והיו בארץ אנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל (ורק מעטים מהיהודים עלו עם עזרא). והיתה הארץ חרבה, שעדיין לא בנו בה כלום משעת עלייתם. ולפי שלא ראוי הדבר, שיהיו ירושלים עיר הקדש, וכל ערי יהודה וישראל הבצורות נידונות כערי הפרזים, ע"כ קבעו את ההבחנה לפי ימי יהושע לכבודה של א"י, ויהיו ערי יהודה וישראל הבצורות מימות יהושע בן נון קוראים כשושן. ואע"פ שהם עתה חרבים, ייחשבו כאלו הם כרכים המוקפים.

אמנם, הר"ן דחה את פי' הרמב"ן, כיוון שנראה לו שרוב ישראל שבאותו זמן היו בחו"ל, מפוזרים מהודו ועד כוש, ורוב העיירות בא"י היו פרוצות, והמוקפים שבחו"ל רבו ככפלים וכפלי כפלים מאותם שבא"י. לדעתו, כיוון שרוב ישראל ורוב מוקפות החומה היו בחו"ל, נמצא שגם למוקפים היתה הצלה מפני אויביהם שבתוך החומות. וכשניצלו, קיבלו עליהם גם המוקפים יו"ט. ונמצא שלשיטתו לא היה עיקר הנס לאותם שבא"י.

לפירוש הר"ן - שלושה שלבים בדבר

בשלב ראשון היתה הבחנה בין שושן לשאר עיירות, לפי שבזמן הנס חגגו שושן והיהודים שבכל שאר המקומות בימים שונים.

בשלב שני, כשקבעו מרדכי ואסתר פורים לדורות, חילקו אותו ג"כ לשני ימים. והיה ראוי לתלות את הכבוד בשושן ולדמות לה את המוקפים מתקופת אחשוורוש, ולתקן שכל עיר הדומה לשושן בכך שהיא מוקפת חומה מימות אחשוורוש - תעשה כט"ו.

רק מאוחר יותר, בשלב שלישי, חז"ל ראו שע"י תקנה זו לא לכבוד יהיה לא"י, שהיו אז כל עריה חריבות ושוממות והיה גנאי בדבר שתהיה נדונה כפרזים, ואין לך בזיון גדול מזה. לכן לכבודה של א"י תיקנו שכל המוקפים מעת ישיבת א"י בזמן יהושע, יקראו כט"ו, לומר - שהן, כחורבנן, חשובים כשושן ושאר עיירות בתפארתן⁶¹. וקבעו זמן המוקפים דווקא על שמו של יהושע בן נון, לפי שהוא היה הראשון שלחם בעמלק - ראש משפחת המן, והוא היה הלוכד, הכובש, והמסדר ומגביל את תחומי א"י ועריה⁶².

אמנם, הבית יוסף⁶³ מקשה ע"פ הר"ן, דלפי דבריו רק משום שושן תיקנו לכל המוקפים, ואם-כן לא מובנת שאלת הגמ'⁶⁴, שכן הגמ' הבינה מדוע פרוזים ב"ד ומוקפים

⁶⁰ ולפ"ז, אין מקום לקושיית הר"ן לגבי חשש המוקפין מהאויבים שבתוך חומת העיר. כיוון שהיו רוב ישראל שבאותה תקופה בא"י, ובעיירותיהם המוקפות חומה לא נתייראו, כיוון שבטחו בחומותיהם, ולכן לא קבלו עליהם מעצמן יו"ט.

⁶¹ ר"ן, פירוש המשניות לרמב"ם מגילה פ"א מ"א, ב"י או"ח סי' תרפח, קרבן העדה (על הירושלמי) בתחילת מ' מגילה, תפארת ישראל, חיי אדם, ערוך השולחן

⁶² רע"ב, תפא"י, תורה תמימה, מלאכת שלמה (מגילה פרק א) בשם הרוקח סי' ריט, פני משה (על הירושלמי) בתחילת מסכת מגילה, כף החיים או"ח סי' תרפח

⁶³ או"ח סי' תרפח

⁶⁴ במגילה ב ע"ב - "ר' יהושע בן קרחה אומר: כרכין המוקפים חומה מימות אחשוורוש קורין כט"ו... כי שושן. ותנא דידן מאי טעמא (שכרכין המוקפות חומה מימות יהושע בן נון קורין כט"ו)? יליף (גזירה שווה)

בט"ו, ואעפ"כ שאלה - "אלא שושן דעבדא כמאן?" - משמע, שהמוקפים נוהגים לחגוג בט"ו בלי תלות בזמנה של שושן.⁶⁵

לפי הבית יוסף - שני שלבים בדבר

א. בשנת הנס בשושן נחו בט"ו ובשאר המקומות נחו ב"ד.
 ב. חכמים חלקו בין פרוזים למוקפים כדי לחלוק כבוד לא"י, "לעשות זיכרון לא"י".⁶⁶ כלומר, שע"י שייראו את הדבר הזה, שתלו את הכבוד במקדש ולא באחשוורוש כמו שהיה ראוי לעשות, ישאלו על זה, וישיבו שעשו כן לכבודה של א"י.⁶⁷
 לדעתו, דווקא לר' יהושע בן קרחה, שהמוקפים היינו מימות אחשוורוש, קבעו את המוקפים לט"ו כדי לדמות אותם לשושן. אבל לתנא דידן, שהמוקפים היינו מימות יהושע בן נון, הטעם לחלק בין המוקפים לשאינם מוקפים הוא כדי לעשות זכר לא"י בנס זה.⁶⁸ וכן נראה לב"י לדייק בכוונת הרמב"ם⁶⁹, שכתב דין המוקפים קודם שכתב דין שושן, משמע שטעם המוקפים אינו תלוי בשושן.

הסברים נוספים בעניין חלוקת הכבוד לארץ ישראל

1. ייתכן, שתלו במוקפים מימות יהושע כדי שיהיה בכך כבוד לירושלים, כמו שאמרו חז"ל שהמן ביטל את בניין בית-המקדש, ואמר הקב"ה אגדלנו ואנקום ממנו. נמצא, שעיקר מטרת גדולת המן היתה להאבירו על שביטל את בניין בית-המקדש. לכן יפה הדבר לעשות זיכרון לירושלים, כי היא היתה אם כל העניין הזה, ולכן תיקנו שירושלים תקרא כשושן, כיוון שבזכות ירושלים - שושן צהלה ושמחה.⁷⁰
 ידוע, שנס זה היה הכנה לבניין בית שני, ונתקיים מאמר חז"ל בהסבר סדר ברכות שמונה עשרה: "כשנעשה דין ברשעים מתרומם קרן הצדיקים והיכן מתרומם בירושלים".⁷¹ וייתכן, שלכן עשו זכר לירושלים בנס זה ע"י קביעת זמן מיוחד למוקפות חומה מימות יהושע, לרמוז שזאת היתה מטרת הנס ויסודו.⁷²

⁶⁵ תירוצים שונים הובאו באחרונים לתרץ את קושיית הב"י על הר"ן: חפארת ישראל: הגמ' הקשתה - כיצד תקנו רבנן תקנתא דסתרה היא גופה אהרדי. ט"ו: הר"ן פ"י, דכשהקשה המקשן - "שושן דעבדא כמאן?!", הוקשה לו באמת גם על המוקפים, התלויים בשושן. וכוונת הקושיה היא - ממי למדה שושן לעשות בט"ו, וממילא קשה גם על המוקפים התלויים בשושן. ותירץ רבא - הואיל ונעשה בה נס ההריגה ב"ד ונחו בט"ו על כן קבעו שם בט"ו. וא"כ, כשיש חילוק בין שושן לפרוים, סבירא היא לדמות את כל המוקפים לשושן, ופרוים לשאר עירות. והיה ראוי לחלק בין שאר מקומות למוקפים מזמן אחשוורוש, מזמן שהיה הנס. אלא שהיתה א"י חריבה בימים ההם, והם רצו שלא לגרום זילתא לא"י שתהיה מחוץ לחיוב הקריאה כמוקפים, וכדי לתת לא"י את כל המעלות האפשריות תלו במוקפים מימות יהושע. וע"ע בערוה"ש.

⁶⁶ לשון הרמב"ם בהלכות מגילה פרק א, וכ"כ הרע"ב המגילה פ"א

⁶⁷ ט"ז בביאור כוונת הב"י

⁶⁸ הקשה הט"ז - א"כ מדוע לא תקנו בתנוכה ג"כ חזוק דבר לנס בשביל א"י?!

⁶⁹ הלכות מגילה פרק א

⁷⁰ נחל אשכול, הובא בשמו בפ' המגילה לר' יהודה ג'ספאן בשם אורח לחיים.

⁷¹ מגילה יז ע"ב

⁷² שפת אמת לפורים עמ' 185

2. כאשר מדינה גדולה נלחמת עם אויביה, והמלחמה מתנהלת בכל ערי המדינה, וגבר חיל המדינה על האוייב בכל הערים מלבד עיר אחת, שנתארכה שם המערכה והמלחמה שם עדיין בעיצומה, כל עיר שהמלחמה בה נסתיימה, יכולה לסדר לעצמה יום חג ניצחון. אך עיר הבירה לא תכריז את חג הניצחון, כל זמן שנמשכת המערכה באחת מעריה, כיוון שעיר זו משתייכת ל"כתר המלכות" של המדינה. רק לאחר הניצחון השלם בכל ערי הממלכה יכריזו בעיר הבירה על יום חג לניצחונם.

כך היה גם במלחמת היהודים עם אויביהם בכל מדינות המלך אחשוורוש. בכל מדינה ומדינה נסתיימה המלחמה ביום י"ג ונחו ביום י"ד, עשו אותו ליום משתה ושמחה. מלבד בעיר שושן, שלא נחו עד יום ט"ו ונקבע יום חגה ליום ט"ו. והנה, ירושלים היא עיר הבירה של היהודים ולכן אין יכולים לקבוע את יום החג ליום י"ד, אלא ליום ט"ו בלבד. ונתנו כבוד לא"י בכך, שדנים את ירושלים כעיר הבירה של היהודים אפי' בשעת חורבנה, וכל ערי היהודים במושבותם נתלים בה. וגילו כזה כי ירושלים היא מרכז האומה גם בחורבנה ועיני כל היהודים נשואות אליה, ועיניה שלה תלויות לשלום האומה כולה.⁷³

קביעת פורים דווקא לימי המנוחה

לכאורה, ראוי היה לקבוע את ימי המשתה והשמחה לימי המלחמה, בהם נעשה הנס. וראוי היה שיקראו ב"ג, שעיקר הנס היה ביום זה, שכן ביום זה נקהלו כולם להינקם מאויביהם גם בשושן וגם בשאר מקומות⁷⁴. א"כ קשה, מדוע קבעוהו לימי המנוחה - "כימים אשר נחו בהם היהודים"!?
על שאלה זו נאמרו כמה תירוצים:

1. ביום המנוחה סר החשש הביטחוני

ביום הקהילה ניתן להם רשות להשחית ולחבל, להרוג ולאבד, אך עדיין לא ידעו איך ייפול דבר וחששו שמא למחר יעמדו אויביהם על נפשם, ילחמו ויהרגו גם הם ביהודים. רק ביום המנוחה הסתלק החשש, הקב"ה שמר על עם ישראל שלא יפגעו בהם אויביהם אף לאחר שהרגו בהם היהודים, וניכר היה הנס לגמרי. לכן קבעו יום זה ליום משתה ושמחה בכל דור ודור.⁷⁵

בדרך דומה אפשר לומר, שגזירת המן היתה להשמיד ולהרוג את כל היהודים ביום אחד. אך רשות היתה לו להמן להרוג גם אח"כ את היהודים שיסתתרו או ימלטו מאויביהם ב"ג, ואילו והאגרות האחרונות התיירו ליהודים להרוג את שונאיהם רק ביום י"ג. לכן, כשהגיע יום י"ד נותרה רק פקודת המלך, שאויבי היהודים ישלטו בס ולא המה בשונאיהם. רק כשעבר יום י"ד, וראו היהודים כי השרים העלימו את הפקודה הראשונה

⁷³ אבני שהם, הובא ב"פפולתא חריפתא" על מגילת אסתר עמ' רכח

⁷⁴ רש"י מגילה ב ע"א ד"ה זמן קהילה לכל היא

⁷⁵ ילקוט מעם לועז בשם מהר"ג, ה"ר אלישע גאליקו עמ' נט, גר"א בפירושו ע"פ הפשט. ולפי"ז מתורצת קושיית הר"ן שהקשה על הרמב"ן - שלכאורה לא היו המוקפים מוגנים ע"י חומותיהם, שהרי אויביהם היו בתוך החומה! ואפשר לתרץ ולומר, שעל הנס של שמירת ישראל בימי המנוחה קבעו את הפורים, וכאן כבר היו המוקפים מוגנים יותר מהפורים, לפי שכבר השמידו בימי המלחמה את אויביהם שבתוך חומותיהם.

לגמרי, ואויביהם לא הרימו יד, רק אז נודע עיקר הנס. לכן, תיקנו את הפורים דווקא ליום המנוחה, בו נשלם הנס⁷⁶.

השמחה בימי המנוחה אינה על עצם המלחמה

שמחת הפורים אינה שמחה על הנקמה. אין אנו אוהבים את המלחמה כשלעצמה. אין בתכונתנו כלל לשמוח על קורבנות האוייב ועל מפלת אנשים - אף שהם צוררינו ברוח ובנפש. איננו שמחים על מפלת אויביהם, שהרי נאמר "כנפול אויביך אל תשמח"⁷⁷. לפיכך תיקנו חכמים לעשות זיכרון ככל שנה בימי המנוחה מאויביהם, מפני שהשמחה היא על הצלת ישראל מאויביהם⁷⁸.

אמנם, מרדכי אומר להמן ש"כנפול אויביך אל תשמח" היינו בישראל, אבל בגויים נאמר "ואתה על כמותימו תדרוך"⁷⁹, ואנו שמחים בפורים גם על כך ששלטו היהודים בשונאיהם ועשו להם כאשר זממו לעשות לנו - "ופור המן נהפך לפורינו"⁸⁰!

אך שמחתנו במפלת אויבינו אינה כשמחת כל הגויים בניצחונם, אלא שמחה על קידוש שמו יתברך בעולם הנעשה ע"י מחיית אויבו. שכן באמת, תכלית מפלת עמלק והמן הרשע היתה כדי לקדש שמו יתברך בעולם. לפי שבכל עת שיש מפלה לעמלק מתגדל שמו יתברך, כמ"ש חז"ל: "נשבע הקב"ה שאין שמו שלם עד שימחה שמו של עמלק". וכמו שהיתה מלחמת עמלק קודמת לקבלת התורה בהר סיני, כמו כן, בכל מקום שיש שם מפלת הרשע מתעורר אח"כ כוח התורה, שהתורה כולה היא שמו של הקב"ה.

ובני ישראל הבינו וידעו זאת, שזוהי עיקר מטרת הנס, ולכן כתוב: "ליהודים היתה אורה זו תורה כו", פירוש - עיקר השמחה היתה על התורה והמצוות שקיימו אתר איבוד הרשעים, מה שאין כן קודם הנס, שהיו הרשעים מעכבים אותם מלקיימם.

לכן, אף שייכתן שעיקר הנס היה בפסח - "בלילה ההוא וכו'", לפי שזמן זה מיוחד לקבלת הארת הנס אעפ"כ קבעו את ימי הפורים האלה ליום המנוחה ומברכים בהם - "שעשה נסים... בזמן הזה" - בימי המנוחה⁸¹.

קביעת היום נעשתה לפי מה שהיה בשנת הנס

כל מה שאנו עושים הוא זכר למה שעשו אבותינו באותו הדור, ואותו דור לא היו יכולים לעשות יום מנוחה ומשתה ביום י"ג, כיוון שהוא היה יום המלחמה והיו טרודים במלחמתם⁸².

⁷⁶ פי' האלשיך

⁷⁷ משלי כד יז, וכדברי ר' יוחנן - "מאי דכתיב: 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה' וגו' אמר הקב"ה: מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?!", "חביב אדם שנברא בצלם", ואף אם אותו הרשע יהיה האיום והמסוכן ביותר בשבילנו. וכ"כ בפסיקתא דר' כהנא פרשה כט: "אין כתוב שמחה בפסח לפי שמתו בו המצרים, אתה מוצא כל ז' ימי חגג אין אנו קוראים את ההלל (שלם) אלא ביו"ט ראשון ולילו למה - 'כנפול אויביך אל תשמח'". כמו כן, גם אנו נלך בדרךנו יתברך שאינו שמח במפלתן של רשעים.

⁷⁸ מנות הלוי עמ' רט, ילקוט מעם לוועז, פדות יעקב עמ' עז, דרשות אל עמי חלק ג דרוש יד, וכ"כ בעקבותיו הרב חתריאל פישל טכורש בפניני אפרים עמ' צג-צד.

⁷⁹ מגילה טז ע"א

⁸⁰ מתוך "שושנת יעקב צהלה ושמחה"

⁸¹ שפת אמת לפורים, עמ' 185

⁸² ביאור הר"ש די אוזידא על מגילת אסתר, עמ' רפח

שלב ד - איגרת הפורים השנית

ותכתוב אסתר המלכה בת אביזויל ומרדכי היהודי את כל תוקף לקים את איגרת הפורים הזאת השנית.

אסתר ט כט

בהסבר המילה - "השנית" - מבואר במסכת מגילה⁸³:

אמר רב שמואל בר יהודה: בתחילה קבעוה בשושן ולבסוף בכל העולם כולו... אמר רב שמואל בר יהודה: שלחה להם אסתר לחכמים - "קבעוני לדורות". שלחו לה - "קנאה את מעוררת עלינו לבן האומות?!". שלחה להם - "כבר כתובה אני על ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס"... שלחה להם אסתר לחכמים - "כתבוני לדורות". שלחו לה - "הלא כתבתי לך שלישים, שלישים ולא רבעים". עד שמצאו לו מקרא כתוב בתורה: "כתב זאת זכרון בספר וכו'..."

מגילה ז ע"א

בטעם הדבר, לשם מה היו צריכים לשלוח איגרת זו, נאמרו כמה הסברים:

1. להוסיף את חובת קריאת המגילה

מרדכי ציווה רק על עשיית שמחה ומשתה בימי הפורים, ואילו אסתר הוסיפה את כתיבת וקריאת המגילה כמו שהיא כתובה בימינו. לשם כך, שלחה אסתר לחכמים שיקיימו את איגרת הפורים - היינו המגילה שנקראת איגרת, שתהיה דינה ככתבי הקדש⁸⁴.

כוונתה של אסתר בקביעת חובת קריאת המגילה היתה, שע"י קריאת המגילה לדורות בכל שנה ושנה תהיה המגילה שגורה בפי הכל ויידעו כולם את כל פרטי הנס הגדול שנעשה ע"י אסתר. ויידעו, כי מן השמים גלגלו זכות ע"י זכאית, ולא יטילו באסתר פגם על כך שנשאת בעל כורחה לערל וטמא⁸⁵.

לפי שאיגרת מרדכי הראשונה היתה ארוכה ולא נתנה להיכתב לדורות, לכן כתבו מרדכי ואסתר את איגרת הפורים הזאת השנית בתכלית הקיצור - "את כל תוקף", את היותר נחוץ לידיעת הדורות. איגרת זו, בניסוחה וסגנונה, תקוים לעד לקרותה בציבור⁸⁶.

2. איגרת זו נועדה לסלק את חשש היהודים מקיום הפורים

היו אנשים בישראל שנתייראו לנהוג יום זה בפרהסיא עד שחזר מרדכי ושלח להם פקודה עם חותם המלכה לעשות כן. ושוב לא נתייראו, שהיו אומרים - מצוות המלכה אנו עושים⁸⁷.

⁸³ וכ"כ בירושלמי מגילה פ"א ה"א: "כששלחו מרדכי ואסתר לגולה לקיים עליהם שני הימים הללו בכל שנה, שלחו להם: לא דיינו הצרות הבאות עלינו אלא שאתם רוצים להוסיף עלינו צרות של המן? ! חזרו וכתבו להם באיגרת שניה: אם מזה אתם מתייראים, הרי אמר רב שמואל: היא כתובה בארכיוס שלהם, הה"ד: 'הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס'."

⁸⁴ ה"ד אלישע גאליקו, מגילת סתרים, עיון יעקב, הרי"ף ב"עין יעקב", פנ"י בביאורו הראשון.

⁸⁵ ה"ד אלישע גאליקו. ולענ"ד, נראה שדייק ממה ששלחה אסתר - "כתבוני לדורות".

⁸⁶ פרות יעקב

3. קביעת הפורים כחובה

בשנה השניה חזרו וכתבו ספרים שיעשו פורים⁸⁸, כדי לקבוע תקנה זו כחובה⁸⁹ וכתקנה גמורה, ולא כבחירה ומנהג בלבד⁹⁰.

באגרות הראשונות עדיין לא נקבע עליהם החג כחובה לדורות, לפי שהדורות הבאים יכלו לבטל את הדבר מחמת קנאת האומות והסכנה שבכך⁹¹. על כן חזרו מרדכי ואסתר באיגרת זו להשביע בכל תוקף ולהחריים ולגדות על כך שיתמידו בקיום ימי הפורים ולא יתבטלו מפני גלותם⁹². שכן דווקא באותו דור לא התייראו מקנאת האומות, כיוון שהיו העמים יראים ממרדכי אסתר ואחשוורוש.

ועוד, שלא יכלו לקובעו כחובה, כיוון שלא היה הדבר ברצון החכמים - עד שמצאו לו מקרא כתוב בתורה. ואז, באיגרת השנית, קבלו כולם על עצמם את החג כחובה⁹³.

4. הרחבת התקנה גם למדינות אוטונומיות בחסות אחשוורוש

יש להבחין בין "שושן", דהיינו מדינות שהיה אחשוורוש מלך פרטי עליהם, לבין "כל העולם כולו", שהם המדינות שהיה להם מלך פרטי שניהל את המדינה ע"פ דתו, ועליו מלך אחשוורוש - שמלך בכיפה. וזוהי ההבחנה בין "מדינות המלך", לבין מאה ועשרים ושבע מדינות מהודו ועד כוש.

גזירת המן היתה רק במדינות המלך שהיה אחשוורוש מלך פרטי עליהם, כיוון שהמן התחכם לדרוש לאבד רק את היהודים שאחשוורוש מלך באופן פרטי עליהם, כדי שאיש לא יעיז לשאול על כך ולבטל את גזירתו. ואולי חשב, שאח"כ, לאחר שיבצע מחשבתו זאת - יניף ידו גם על שאר היהודים.

כתוצאה מכך, רק היהודים שגרו בערים שהיו תחת שליטתו האישית של המלך ידעו על הגזירה ונהגו את הפורים מעצמם. על כן, היה צורך באיגרת שניה - "אל שבע ועשרים ומאה מדינה מלכות אחשוורוש", לקבוע להם את יום הנס לחג (משא"כ האיגרת הראשונה שהגיעה רק אל - "...כל מדינה ומדינה מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע...") - היינו המדינות המתנהלות ע"פ דת המלך בלבד, שרק הם היו בכלל גזירתו⁹⁴.

⁸⁷ רמב"ן, וזהו מה ששלחה - "קבעוני לדורות", אך מה ששלחה "כתבוני לדורות" - שייך לשלב ג ע"פ הרמב"ן.

⁸⁸ רש"י בפירושו למגילה שם

⁸⁹ רש"י במסכת מגילה ז ע"א

⁹⁰ ה"ר אלישע גאליקן

⁹¹ פני יהושע מגילה ז ע"א

⁹² מנות הלוי עמ' ריח

⁹³ פני יהושע מגילה ז ע"א. והוסיף שם שמרדכי לא ציווה אלא על יום י"ד וט"ו שהם ימי הנס, משא"כ באיגרת השנית, שנעשתה ברצון חכמים, כתיב - בזמניהם, דהיינו טובא - י"א, י"ב וי"ג שתקנו אנשי הכנסת הגדולה.

⁹⁴ רש"י מגילה ז ע"א. למפרשים דלעיל שכתבו: "כתחילה קבעוה בשושן ולבסוף בכל העולם כולו" נוצרת הבחנה בין "שושן" כמקום השפעתו של מרדכי ותקנותיו, מקום הבטוח בהגנת אחשוורוש אסתר ומרדכי, ובין "כל העולם כולו" - שלא היו תחת סמכותם והגנתם. ואילו ברש"י שם מופיעה הבחנה שונה.

5. פעולה לכבודה של אסתר

את אסתר המליכו מן השמים כדי שיעשה הנס על ידה, והיא השתדלה השתדלות נמרצת להצלת עם ישראל. והואיל ונעשה הנס על ידה, ראה מרדכי לכבדה בכך ששיתף את אסתר בכתיבת האיגרת.⁹⁵

6. פרסום מציאותו של הנס

מרדכי שלח איגרת בתכלית הקיצור. ולכן יהודי שאר המדינות, שלא היו בשושן ולא ראו את כל ההתרחשויות, חשבו שהיו הדברים דרך מקרה (וכיוון שחשבו כך קראו לימים אלו פורים). כיוון שכך, לא חשבו יהודי שאר המדינות שהם עצמם נתחייבו כליה, ואדרבה, חשבו את עצמם לצדיקים ושמחמת צדקותם גרם ה' לכך שיטעה המן באיצטגננותו. לכן, הסכימו מרדכי ואסתר לכתוב להם איגרת שנית, להודיע כי נגזרה כליה עליהם וע"י הצומות והזעקות לפניו יתברך ריחם עליהם ה'.⁹⁶

7. דווקא ע"י אסתר הודו בנס וקבלוהו עליהם

ייתכן שלא כולם קיבלו עליהם את מכתב מרדכי, וייתכן שבשנה שלאחר מכן לא רצו לחגוג את ימי הפורים לפי שחשבו שאת כל הצרה הזאת הביא מרדכי עליהם לפי שרצה להתקוטט עם המן, ואילו לא היה מתקוטט עמו לא היתה באה הצרה הזאת, ועל כן לא כל היהודים התחשבו בכתיבת מרדכי. אמנם, כאשר כתבה אסתר, ראו כולם שאילו לא היתה אסתר הולכת לבית המלך כולם היו מתים, והיא הסתכנה, ובמסירות נפש באה אל המלך להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמה, למרות שאחת דתה היה להמית. וכיוון שראו שהיא מסרה נפשה עליהם, הסכימו לעשות כדבריה.⁹⁷

8. חיזוק פורים דמוקפים

יום ט"ו הוא יום פרטי לכרכים, ולכן היה רופף בידם והוצרך לקיום רב. וזהו ענין "איגרת הפורים השנית", דהיינו הפורים השני שהוא יום ט"ו.⁹⁸

סיכום

לפי הרמב"ן⁹⁹ קיימת חלוקה עקרונית בין פורים למוקפים ברמת הסכנות שבגזירה וברמת מודעותם לסכנה. שייכותם של הפורים ליום י"ד והמוקפים ליום ט"ו נובעת מההבדל בגודל הנס, ומהיותם של הפורים ראשונים להכיר בניסם בשנת הנס ובשנה שלאחריה - לעשות להם יו"ט ולהתחיל במצווה תחילה.

⁹⁵ מנות הלוי עמ' ריט, ועי"ש בהמשך פירושו לקיים קבלת חז"ל כנגד פי' הראב"ע.

⁹⁶ יוסף לקח, מנות הלוי בשם ה"ר יוסף גאקון

⁹⁷ ביאור הר"ש אוזידא עמ' שג

⁹⁸ עקידת יצחק על חמש מגילות דף רנא ע"ב, והביאוהו הר"ש אוזידא בביאורו עמ' שב, ור' יוסף זכריה שטרן ב"ביאור חדש" מהרי"ש עמ' מא

⁹⁹ וכן האלשיך, הר"ש אוזידא, המלבי"ם והפרדות יעקב

אך לפי הר"ן¹⁰⁰, החלוקה הקיימת בין שושן לשאר העולם היא זו שגרמה לתקנה מיוחדת לפרזים ולמוקפים. המוקפים צורפו לשושן בגלל חשיבות הערים המוקפות וחשיבות הנס שבשושן, ועיי"כ נקבע זכר עולם לנס.

לעומתם, לדעת הב"י קיימת חלוקה בין שושן לשאר העולם, ולא היא שגרמה לתקנה מיוחדת לפרזים ולמוקפים, אלא הצורך לעשות זכר לא"י.

הרבה נסים אירעו בימי מרדכי ואסתר: "בלילה ההוא", תליית המן, כמלחמה ב"ג אדר, כמלחמת שושן הבירה בי"ד בו וכו', אך ימי הפורים נקבעו דווקא לימי המנוחה - י"ד וט"ו. בימים אלו הסתלק הפחד מעל היהודים הפרזים והמוקפים בכל שאר העולם ובשושן, והקב"ה הגן והציל על עמו מנקמת הגויים ומיד כל הגזירות הידועות והבלתי ידועות. "להודיע שכל קויך לא יבושו ולא יכלמו לנצח כל החוסים בך"¹⁰¹. אז, לאחר מחיית עמלק, מופיעה הארת הנס, מתקדש שם שמים, ומתרוממת קרנם של ישראל ותורתם, וקרנה של ארץ ישראל וירושלים. עם הופעת אחדותם של ישראל וצדקותם, מתרוממת ידם של ישראל על אויביהם, ומתוך הכרה בגודל ניסם מעצמם ולאחר הדרכתם וחזיונם של חכמי האומה, מתבססת התורה ומופיע בניין בית-המקדש.

בימים ההם - בזמן הזה.

ה"ר שנכיר ב"ניסך ונפלאותיך שבכל עת", נדע את מעלת תקופתנו, ונראה כביסוס תורתנו ובכניין בית בחירתנו כמהרה בימינו אמן.

¹⁰⁰ וכ"כ הרמב"ן בפירושו שדחה, ה"ר יו"ט צהלון, המהר"ל, דנא פשרא, יוסף לקח, הרלב"ג, ר' עובדיה ברטנורא, קרבן העדה, תורה תמימה, תפארת ישראל, חיי אדם, ט"ז, ערוה"ש והמשנה ברורה
¹⁰¹ מתוך "שושנת יעקב צהלה ושמחה"